

Стараверы Полаччыны ў другой палове XIX – пачатку XX ст.

Аўсейчык У.Я.

З’яўленне старавераў на Полаччыне (пад якой мы будзем разумець тэрыторыю былога Полацкага павета) адносіцца яшчэ да другой паловы XVII – пач. XVIII ст. У гэты час у Расійскай дзяржаве адбыўся раскол праваслаўнай царквы ў выніку рэформаў, праведзеных па ініцыятыве патрыярха Нікана. Значная колькасць вернікаў адмовілася прызнаваць гэтыя рэформы разам з тымі новаўвядзеннямі, што яны прадугледжвалі, і працягвала трымацца старых традыцый. На прыхільнікаў старых абрадаў абрынуліся цяжкія рэпрэсіі, ганенні і пераследы. У адказ на гэтыя дзеянні царскага ўраду стараверы сталі перасяляцца на аддаленыя і цяжкадаступныя тэрыторыі, нават за межы Расіі. Адным з асноўных рэгіёнаў іх кампактнага пасялення сталі беларускія землі. Прышлае насельніцтва ў асноўным асела на паўночных і паўднёва-ўсходніх землях сучаснай тэрыторыі Беларусі. Самым вялікім і значным месцам пасялення старавераў-папоўцаў (і наогул старавераў) на Беларусі на пачатку было мястэчка Ветка і яго акруга, таму асноўная ўвага даследчыкаў стараверства на беларускіх землях засяроджваецца менавіта на вывучэнні гэтага рэгіёна. Але, па меншай меры, гэта не справядліва, бо ўжо ў XIX ст., як і ў нашы дні, стараверы колькасна пераважаюць менавіта на Падзвінні.

У XIX – пач. XX ст. Полацкі павет з’яўляўся адным з цэнтраў стараабраднасці на Віцебшчыне, хоць і значна саступаў па колькасці старавераў Рэжыцкаму і Дынабургскаму. Першыя звесткі пра старавераў на землях Беларускага Падзвіння адносяцца да другой паловы XVII ст. Сюды стараверы траплялі з Памор’я і Ноўгарада. У выніку перасялення на паўночныя землі ў большасці траплялі паморцы, федасееўцы і філіпоўцы, якія адносіліся да беспapoўскага толку. Яны аселі ў гарадах Дынабургу, Браславе, Себежы, Невелі, Віцебску, Лепелі, Веліжы, Аршанскім і Віцебскім паветах Віцебскага ваяводства, а таксама ў Полацку і Полацкім ваяводстве [1, с. 65]. Аднак дакладных звестак аб з’яўленні старавераў на Полаччыне ў крыніцах не знойдзена. Гэта тлумачыцца той акалічнасцю, што перасяленне стараабраднакаў на беларускія землі насіла неафіцыйны (патаемны) характар. Як адзначаў А. Семянтоўскі стараабраднікі на Віцебшчыне першапачаткова сяліліся на пустуючых землях памешчыцкіх маёнткаў і на землях, якія належылі манастырам, пры гэтым выбіралі пераважна мясціны, галоўным чынам цяжкадаступныя гушчары [21, с. 17]. На гэтыя землі старавераў прыцягвала многае “і поўная свабода веравызнання, і асабістая свабода, і багацце зямлі, і нікчэмныя арэндныя плацэжы, а пры паступленні ў панцырныя баяры – бясплатны надзел землі і свабода ад падаткаў, і неабходжаныя лясы... гэтак любімыя сектантамі” [21, с. 17].

Асноўную масу старавераў Падзвіння, у тым ліку і Полаччыны, складалі федасееўцы і філіпоўцы. Месцам буйнога пасялення стараабраднакаў-федасееўцаў стала ўсходняя частка цяперашняй Віцебскай вобласці (тады Полацкае і Віцебскае ваяводства). У гэтых месцах, як адзначае ў сваёй кнізе В. І. Волкаў, беспapoўцы-федасееўцы пасяліліся ў пачатку XVIII ст. [1, с. 73]. Гэтыя тэрыторыі ў XIX – XX стст. сталі асноўным і самым кампактным месцам пражывання старавераў на Падзвінні. Так, напрыклад, з усёй колькасці старавераў, што была зафіксавана на тэрыторыі Віцебскай губерні ў 1865 г., 42% пражывалі на тэрыторыі Рэжыцкага павета, 28% – на тэрыторыі Дынабургскага [5, с. 137-138].

На тэрыторыі Беларускага Падзвіння жылі і стараверы-папоўцы. У адрозненні ад беспapoўцаў, у сваім вучэнні папоўцы стаяць бліжэй да праваслаўнай царквы, яны прызнаюць усе сем таемстваў і ў іх ёсць святары. У 1735 г. і 1764 г. папоўцы веткаўскага сагласа пасяляюцца ў паўночнай частцы Беларусі, у тым ліку і на Полаччыне. У гэтыя гады па царскіх указах з Ветки і яе ваколіц было здзейснены два выгнанні і частка стараабраднакаў, якім удалося пазбегнуць “лавушак” рускіх войскаў, перасяліліся у гэтыя

мясціны [1, с. 73-74]. Гвалтоўнае высяленне старавераў рускімі войскамі было здзейснена таксама з паўночна-ўсходніх зямель Рэчы Паспалітай у 1736 г. На адным з сеймаў адзначалася, што рускімі войскамі гвалтоўна выселена больш за 60 тыс. федасееўцаў [2, с. 7].

У XIX ст. стараверы на Падзвінні ўяўлялі досыць дынамічна развіваючуюся супольнасць. З пачатку XIX ст. цэнтрамі стараабраднасці на Віцебшчыне, разам з Дынабургам, Рэжыцай, Відзямі, Дзіснай, Лепелем, Гарадком, Суражам, Невелем, быў і Полацк (разам з паветам). З канца 1820-х гадоў назіраецца значнае павелічэнне колькасці стараабраднаў на гэтых землях [1, с. 94].

Нажаль, дакладных звестак адносна колькасці старавераў у павеце на пачатак і ў першыя дзесяцігоддзі XIX ст. няма. Пачатак афіцыйнага і штогадовага падліку старавераў быў пакладзены імператарскім указам ад 5 мая 1839 г., у якім гаварылася, што мясцовая паліцыя павінна весці спісы аб нараджэнні і смерці старавераў, а звесткі адносна іх агульнай колькасці прадастаўляць грамадзянскаму кіраўніцтву [1, с. 100]. Аднак стаўленне да такіх даных у даследчыкаў даволі падазронае. Як адзначаў А.М. Семянтоўскі, “Шчыра кажучы, мы не надаем асаблівай увагі <...> колькасці расольніцкага насельніцтва на аснове паказанняў паліцыі; <...> сапраўдная колькасць насельніцтва Віцебскай губерні будзе яшчэ большая” [12, с. 123].

Па афіцыйных даных, у 1840 г. у Полацкім павеце пражывала ў ста населеных пунктах 3182 стараверы: у в. Канстанцінава – 248, в. Залужва – 41, в. Плоская – 60, в. Жалудова – 72, в. Доўгая Ніва – 133, в. Жарцы – 207 [1, с. 101]. Як паказваюць статыстычныя звесткі, у 1860-1880 гг. колькасць старавераў заставалася прыкладна такой жа (гл. Табліцу 1).

Год	г. Полацк	Полацкі павет	Усяго
1862	80	2121	2201
1863	214	3539	3753
1864	94	3199	3293
1865	103	3523	3626
1880	229	3224	3453
1882	356	3235	3591
1883	297	3230	3527
1885	333	3134	3467
1886	339	3374	3713

Табліца 1. Колькасць стараверскага насельніцтва г. Полацка і Полацкага павета ў 1860-1880-я гг. (па афіцыйных даных)¹. Складзена паводле: [8, с.202; 9, с. 282; 10, с. 166; 11, с. 292; 12, с. 123; 13, с. 164-165; 14, с. 162-163; 15, с. 158-159; 16, с. 168-169].

Па даных жа перапісу 1897 г. колькасць старавераў на Полаччыне значна ўзрасла. Так, у Полацкім павеце налічвалася 5953 чалавек (4,9% ад усяго насельніцтва). З іх у г. Полацку пражывала 350 чалавек. Усяго па Віцебскай губерні налічвалася 83 022 старавераў (5,57% ад усяго насельніцтва губерні) [18, с. XI, с. 74]. На 1905 г. стараверы пражывалі ў 164 населеных пунктах Полацкага павета [1, с. 122]. Па даных 1907 г. стараверы ў Віцебскай губерні былі аб’яднаныя ў 50 абшчын, з іх 4 – у Полацку, 6 – у

¹ Даная прыведзены з Памятных кніжак Віцебскай губерні і заснаваныя на інфармацыі паліцыі.

Полацкім павеце [1, с. 122]. Па афіцыйнай інфармацыі на 1914 г. у г. Полацку існавала адна абшчына старапаморскага сагласу, якую ўзначальваў Антон Мартынаў Шматаў. А ў павеце налічвалася 5 старапаморскіх абшчын (Заборская, Жалудоўская, Марэцкая, Шманаўская, Латкаўская) [17, с. LVI].

Сярод старавераў Полаччыны пераважную большасць складалі сяляне-земляробы. Але былі таксама і рамеснікі і купцы. Так, яшчэ па даных 1851 г. да купцоў 3-й гільдыі у Полацку належалі Елісей Грыгоровіч Макараў, Яўстафій Карпавіч Красікаў, Сідар Максімавіч Падрашэтнікаў, Аксенія Лаўрэнцьеўна Конанава [1, с. 113].

Стараверы на Полаччыне ў XIX – пач. XX ст., як і на астатніх беларускіх землях, і ўвогуле ў Расійскай імперыі, законнай катэгорыяй грамадзян не прызнаваліся, таму яны былі амаль поўнаасцю бяспраўнымі. Яны не маглі набываць нерухомую маёмасць і пакідаць яе ў спадчыну, ім забаранялася мець кнігі для збору ахвяраванняў і ўласныя пячаткі, а дакументы, якія выдаваліся стараверамі, лічыліся несапраўднымі. Праводзілася таксама работа па “вяртанню” старавераў ва ўлонне праваслаўнай царквы. Для гэтых мэтаў у Віцебскай губерні ў 1888 г. была ўведзена пасада епархіяльнага місіянера, а ў 1893 г. быў створаны спецыяльны камітэт у імя Св. Роўнаапостальскага князя Уладзіміра. Прадстаўнікі камітэта наладжвалі гутаркі са стараверамі, распаўсюджвалі кнігі аб праваслаўнай веры. Аднак, нягледзячы на актыўную дзейнасць місіянераў праваслаўнай царквы і прадстаўнікоў цывільнай адміністрацыі, іх вынікі былі вельмі сціпымі, пра што сведчыць статыстычныя даныя.

На беларускіх землях, як і ўвогуле ў Расійскай імперыі, стараверам да 1905 г. забаранялася мець свае навучальныя ўстановы. Таму іх дзецям прыходзілася вучыцца ў агульнаадукацыйных школах. Дзеці старавераў Полаччыны таксама наведвалі такія школы. Аднак, у параўнанні з Рэжыцкім, Дынабургскім і Себежскім паветамі, у Полацкім (па звестках на 1903 г.) дзеці стараабраднаўцаў наведвалі школы мала, і, як сведчаць матэрыялы, павелічэння іх колькасці не назіралася [4, с. 98].

У Расійскай імперыі быў прыняты шэраг заканадаўчых актаў у адносінах культавых пабудов старавераў, яны рэгламентавалі іх будаўніцтва і выкарыстанне. Указами 1822, 1826, 1836 і 1839 гг. было забаронена будаўніцтва новых цэркваў і адкрыццё малельняў. Тыя ж храмы, што былі ўзведзены, згодна з гэтымі ўказамі, падвяргаліся закрыццю [3, с. 82-83]. Гэтыя ўказы хутка дайшлі і да беларускіх губерняў. У 1836 г. была закрыта малельня ў в. Жарцы Полацкага павета Віцебскай губерні, якая знаходзілася ў доме купца 3-й гільдыі Карпа Афанасьева Красюкова [1, с. 103]. Аднак нягледзячы на такія захады, у першай палове XIX ст. ў старавераў Падзвіння заставалася яшчэ значная колькасць цэркваў і малітоўных дамоў. У 1841 г. у Віцебскай губерні налічвалася 19 стараверскіх культавых пабудов, з якіх 1 была ў Полацку, а 3 – у Полацкім павеце [1, с. 103]. У наступным працягваецца працэдура закрыцця існуючых стараверскіх храмаў. Так, у 1852 г. былі зачынены Сідараўшчынская і Якарцаўская малельні [1, с. 139]. Аднак ў канцы XIX ст. сітуацыя карэнным чынам мяняецца. Пасля закону 1883 г. стараверам дазвалялася аднаўляць свае культавыя пабудовы. І ў Віцебскай губерні іх колькасць пачынае ўзрастаць. У 1888 г. у губерні іх налічвалася 43, з іх 6 – у Полацкім павеце [1, с. 122].

Пры разглядзе стараверскай супольнасці Полаччыны вартай увагі падаецца характарыстыка іх узаемаадносінаў з органамі дзяржаўнай улады, праваслаўнай царквы і мясцовым беларускім насельніцтвам. Як паказваюць матэрыялы афіцыйнага характару, стараабраднікі даволі нецярпіма ставіліся да іншых канфесій, як да каталіцтва, так і да праваслаўя, хоць адрозненні з апошнім не былі такімі прынцыповымі. Полацкі праваслаўны Архіепіскап Васілій (Лужынскі) у сярэдзіне XIX ст. пісаў, што стараверы ўвогуле “нецярпіма адносяцца да ўсяго, што звязана з праваслаўнай царквой” [4, с. 52]. Як пазначаў місіянер Полацкай епархіі М. Акаловіч, “гэтая нянавісць да таго вялікая, што раскольнікі, калі ім прыходзіцца толькі для прыкладу паказаць трохперце робяць гэта левай рукой, баючыся каб трохперсце не апаганіла правай рукі” [20, с. 494]. Паказальная і

яшчэ адна цытата: “Рэжыцкага, Люцынскага, Себежскага і Невельскага павеатаў раскольнікі пазбягаюць зносін з праваслаўнымі; Дынабургскага павеата раскольнікі даволі прыязныя да праваслаўных; тыя ж, што пражываюць у Полацкім павеце, як спаварочаныя большай часткай з аднаверства, варожыя не толькі да праваслаўных, але і да аднаверцаў” [7, с. 65].

Выразна адрозніваліся стараверы ад мясцовага беларускага насельніцтва і сваім сямейным ладам, звычаямі, традыцыямі і рысамі характару. Этнографы XIX ст. неаднаразова адзначалі ў якасці пазітыўнай рысы старавераў неўжыванне алкаголю. Як пісаў этнограф М.Я. Нікіфароўскі, сярод тутэйшых “цяжка прасачыць тыповыя асаблівасці “запойцы”, якія ў поўнай красе назіраюцца ў “маскальцоў”, што даволі раскідана жывуць на Паўднёва-Усходняй ускраіне губерні і гэтым моцна адрозніваюцца ад цвярознікаў-маскалёў Полацкага, Гарадоцкага, Дрысенскага, Рэжыцкага павеатаў” [6, с. 82]. Даволі паказальнымі ў характарыстыцы маральнага ўзроўню прышлага насельніцтва з’яляюцца словы Архіепіскапа Полацкага і Віцебскага (афіцыйнай праваслаўнай царквы!) Васілія адносна полацкіх старавераў-беспапоўцаў: “Усе яны трымаюцца сваёй веры вельмі настойліва, асабліва ў в. Жарцы. Гэтыя раскольнікі даволі заможныя, у вышэйшай ступені адважныя, сваім уплывам падтрымліваюць раскол, даючы ўсім прытулак” [1, с. 173]. Аднак некаторыя рысы побыту старавераў-беспапоўцаў Полаччыны сярод мясцовага насельніцтва расцэньваліся даволі негатыўна. Сярод іх – адсутнасць афіцыйных заключэнняў шлюбаў (у т.л. і шляхам выкрадання нявесты). А як пісаў місіянер Полацкай епархіі М. Акаловіч, і самім стараверам часам таксама не падабаўся “існуючы ў раскольнікаў-беспапоўцаў звычай брацтва шлюбам пасродкам выкрадання дзяўчын: “у мяне – скардзіўся мой суразмоўца – усіх трох дачок выкралі без маёй згоды... нездарма нашыя шлюбныя (г.зн. жанатыя) часта праганяюць ад сябе жонак: як сходзяцца без усякага парадку і расходзяцца без усялякай законнай прычыны” [19, с. 443].

Такім чынам, ужо больш як тры стагоддзі на тэрыторыі Полаччыны пражывае стараверскае насельніцтва, якое ўяўляе досыць спецыфічную этнаканфесійную супольнасць з цікавай гісторыяй і адметнай культурай. У другой палове XIX – пач. XX ст. Полацкі павет з’яўляўся адным з цэнтраў стараабраднасці на Віцебшчыне. Асноўная маса старавераў Полаччыны – беспапоўцы. Акрамя іх на Полаччыну перасяляюцца і папоўцы, што былі вымушаны ўцякаць на гэтыя тэрыторыі з Веткі і яе ваколіц пасля так званых “выганак” 1735 і 1764 гг. Стараабраднікі Полаччыны мелі адметнасці не толькі ў канфесійным плане (большасць з іх беспапоўцы), але і ў матэрыяльнай і духоўнай культуры. Даследаванне гісторыі і культуры старавераў становіцца надзвычай актуальным і дазваляць папоўніць веды па гісторыі і культуры ўсяго рэгіёна. Разам з тым, дадзеная праблема яшчэ не знайшла належнага адлюстравання ў навуковых публікацыях.

ЛІТАРАТУРА

1. Гарбацкі, А.А. Стараабраднасць на Беларусі ў к. XVII – пач. XX ст. / А.А. Гарбацкі. – Брэст: БрДУ, 1997. – 202 с.
2. Гарбацкі, А.А. Стараверы Віцебшчыны ў к. XVII – XVIII стст. / А.А. Гарбацкі // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава. – 1999. – №1 (11). – С. 3-8.
3. Гарбацкі, А.А. Стараабраднікі Віцебшчыны ў першай палавіне XIX ст. / А.А. Гарбацкі // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. – 1999. – № 5. – С. 79-84.
4. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII–XX ст.) / В. В. Грыгор’ева, У. М. Завальнюк, У. І. Навіцкі, А. М. Філатава. – Мінск: Экаперспектыва, 1998. – 340 с.
5. Минина Н. Е. Говор и материальная культура старообрядцев Витебщины (ареальный аспект) // Белорусское Поозерье: язык и духовная культура. – Мн., 2001. – С. 135 – 151
6. Никифоровский, Н.Я. Питушие и пропойцы / Н.Я. Никифоровский // Этнографическое обозрение. – 1896. – № 4. – С. 65-88

7. Обзор Витебской губернии за 1891 г. – Витебск, 1892. – 141 с. + 27 л. прил.
8. Памятная книжка Витебской губернии на 1864 год / Вит. губ. стат. комитет; под ред. А.М. Сементовского. – СПб.: Тип. К. Вульфа, 1864. – VIII, 415 с.
9. Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год / Вит. губ. стат. комитет; под ред. А.М. Сементовского. – СПб.: Тип. К. Вульфа, 1865. – VIII, 376, 128 с.
10. Памятная книжка Витебской губернии на 1866 год / Вит. губ. стат. комитет; под ред. А.М. Сементовского. – СПб.: Тип. К. Вульфа, 1866. – VIII, 218, 144 с.
11. Памятная книжка Витебской губернии на 1867 год / Вит. губ. стат. комитет; под ред. А.М. Сементовского. – СПб.: Тип. К. Вульфа, 1867. – VIII, 319, 118 с.
12. Памятная книжка Витебской губернии на 1881 год / Вит. губ. стат. комитет. – Витебск: Тип. Вит. губ. правления, 1881. – IV, 221, 176 с.
13. Памятная книжка Витебской губернии на 1884 год / Вит. губ. стат. комитет. – Витебск: Тип. Вит. губ. правления, 1884. – V, 329 с.
14. Памятная книжка Витебской губернии на 1885 год / Вит. губ. стат. комитет. – Витебск: Тип. Вит. губ. правления, 1885. – IV, 375, 124, XX с.
15. Памятная книжка Витебской губернии на 1887 год / Вит. губ. стат. комитет. – Витебск: Вит. губ. тип, 1887. – V, 171, 107, 88 XII с.
16. Памятная книжка Витебской губернии на 1888 год / Вит. губ. стат. комитет. – Витебск: Вит. губ. тип, 1888. – V, 118, 221, XIV, 90, III, 97-115, XIV с.
17. Памятная книжка Витебской губернии на 1914 год / Вит. губ. стат. комитет. – Витебск: Губ. тип, 1914. – VIII, 280, LXX, 42 с.
18. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Под ред. Н. А. Тройницкого. – 1903. – V: Витебская губерния. Тетрадь 3. – 281 с.
19. Полоцкие епархиальные ведомости. 1889 г. № 16-23 / ред. И.Пичета. – Витебск, 1889. – 400 с.
20. Полоцкие епархиальные ведомости. 1889 г. № 3-5, 10-15 / ред. И.Пичета. – Витебск, 1889. – 556 с.
21. Сементовский, А. Этнографический обзор Витебской губернии / А. Сементовский. – СПб.: Тип. М. Хана, 1872. – 72 с.